म. ग्रं. सं. ठाणें
विषय
सं. न.

श्रीगजानन प्रसन्न ॥

सुनाम संगीत मेळा, पुणें.

पद्यावली व संवाद

— १९३८ —

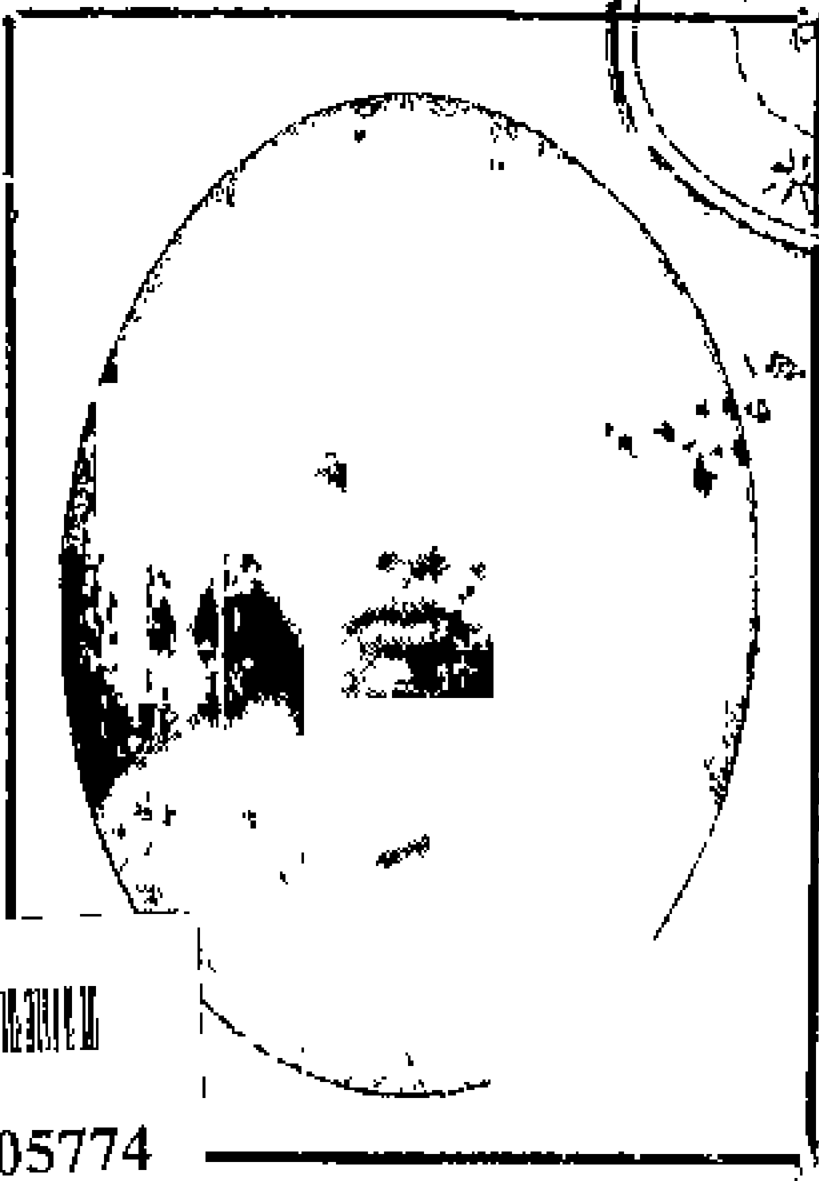

REFBK-0005774

कि. १ आणा.

अगदी प्रथम

मी सर्व प्रेक्षकांना अभिवादन करतो सुभाष संगीत मेळा निर्माण करून गणेशोत्सवात गणरायाची सेवा करण्याची स्फूर्ती मला ति. भाऊसाहेब वाशी. कर यांचेमुळें झाली. त्यांनी आमच्या मेळाकार्यास सक्रिय सहानुभूती दाखवून वेळोवेळीं योग्य मार्गदर्शन केलें म्हणूनच आम्हीं सर्वजण हें कार्य करूं शकलों. त्याप्रमाणें मुलामुलींच्या पालकांनीं आमचा उद्देश जाणून आपलीं मुलें मेळ्यात येऊं दिली ही गोष्ट नितकीच प्रमुख आहे. गणेशोत्सवाच्या चालकांनी आम्हाला अपुलकीनें बोलावून आमची सेवा रुजू करून घेतली याबद्दल त्यांचेहि आभार मानणें कर्तव्य आहे. कवि मंडळींनीं पद्यें व संवाद अल्पावधींत दिले म्हणून आम्ही बोबडे बोल बोलूं शकलों गणेशोत्सव संवादांतील सत्यता 'प्रेमळ' प्रेक्षकांनीं मनोमन पडताळून पाहिल्यास मेळ्याचा उद्देश सहज समजून येईल. शेवटीं साधु तुकोबाची अभंग उक्ती उद्धृत करून मी हें 'अगदी प्रथम' पूर्ण करतो.

तुका म्हणे जाणे व्हावें लहानाहुनी लहान

आपला लहान

पुरुषोत्तम

व्यवस्थापक

सुभाष संगीत मेळा

॥ श्री गजानन प्रसन्न ॥

सुभाष संगीत मेळा

पद्यावली व संव

REFBK-0005774

पद १ लें

जन हो कां बसला, निजला ।
भगवा झेंडा भारत-भूचा ।
उंच धराया देव पातला ॥ धृ०॥
समर तांडवा, करण्या सजला ।
शंकर भोला डमरु वाजला ॥ १ ॥

पद २ रें

विनति तुजसि करित आज । मुरलीधर हे रे ॥
नच बघवत हाल सतत । धांव धांव बा रे ॥ धृ०॥
मजसि मधुर ध्यास सदा । लागे तव, ही वसुधा ॥
बघ बघ तव वंदि पदा । धांव धांव बा रे ॥ १ ॥
पाश गळीं आजि पडला । ओढित तो वैरि भला ॥
सोडविण्या तूं सकलां । धांव धांव बा रे ॥ २ ॥

प्रभा वा. परांजपे

पद ३ रें

तुझाच सकला छंद हा । धांवत येई राजसा ॥ धृ०॥
भगिनी तवही हिंद--देवता । करिते धांवा ऐक मुकुंदा ॥
येई भराभर अधिर चराचर । तुडवि सकल क्षणिं जाचा ॥ १ ॥

प्रभा वा. परांजपे

पद ४ थें

तूं न करि दारु पान पान पान रे ।
तन मन धन किती नाश करितसे ।
जीव जिवाचा घात करितसे ॥ धृ०॥
सकल देश धूलीस मिळतसे ।
बंद बंद करि दारु पान रे ॥ १ ॥

श्री. ह. आ. उंब्राणीकर
M. A, S. T. C.

पद ५ वें

यातना किती जिवांना । कळति पदोपदीं अनुभवतांना ।
होति मुळिं मज कल्पना ना ॥ धृ०॥
रोदाति आक्रंदाति चिंताकुल । सुतपदिं तारा विरहें व्याकुल ।
जो पाहूं तो दुःखित भासे । भोगिति विपदा भुवनीं नाना ॥ १ ॥

श्री. भा. ना. जोशी

पद ६ वं

ये मोहन शोभन वितरी रे ।
ये मोहन शोभन वितरी रे ॥ धृ ॥
पारतंत्री रुतली माता । तारका देइ हाता । आतां ।
विनति हीच चरणीं अजि नाथा ॥ १ ॥

श्री. द. आ. उंब्राणीकर, M. A. S. T. C.

पद ७ वें

दीपक बिना मंदिर जैसा है । हरिनाम बिना नर ऐसा है ॥ धृ ॥
जैसी बिना पुरुसकी नारि है । जैसी पुत्रबिना मातारी है ।
जलबिन सरोवर जैसा है । हरिनाम बिना० ॥ १ ॥
जैसी शसी बिनरजनी सोइ है । जैसी बिना लोकनी रसाई है ।
घरधनी बिना घर जैसा है । हरिनाम बिना० ॥ २ ॥
मिराबाई कहे हरिसे मिलना । जहां जन्म-मरणकी नहीं कलना ।
बिन गुरुका चेला जैसा है । हरिनाम बिना० ॥ ३ ॥

पद ८ वें

नमूं श्री आर्य भू जननी । म्हणा श्री मातरम् वन्दे ॥
हमारा भारती झेंडा । म्हणा श्री मातरम् वन्दे । धृ ॥
सुपुत्रा वीर माताजी । जगाते तिलक गांधीजी ।
म्हणोनी धन्य ही जगतीं । म्हणा श्री मातरम् वन्दे ॥ १ ॥
निमाली रात्र दास्याची । उपाये सुदिन भाग्याची ।
उठा रे गरजुनी आतां । पुन्हां श्री मातरम् वन्दे ॥ २ ॥

अभंग

१

रूप पहाता लोचनीं । सुख झालें वो साजणी ॥ १ ॥
तो हा विठ्ठल बरवा । तो हा माधव बरवा ॥ २ ॥
बहुता सुकृताची जोडी । म्हणुनी विठ्ठलीं आवडी ॥ ३ ॥
सर्व सुखाचे अगर । बाप रखुमा देवीवर ४

२

1नियाचा राजा गुरु महाराज । म्हणति ज्ञानदेव तुम्हा ऐसे ॥१॥
मज पामरासी काय थोरपण । पायींची वहाण पायीं बरी ॥ २ ॥
ब्रम्हादिकां जेथें तुम्हां बोळवण । इतर तुळण काय पुढें ॥ ३ ॥
तुका म्हणे युक्तिची ते खोली । म्हणोनि ठेविली पायीं डोई ॥४॥

३

यातिकुळ माझें गेलें हारपोनि । श्रीरंगावाचुनि आणुं नेणें ॥ १ ॥
किती शिकवाल मज वेळोवेळां । मी तव गोवळा रातलिये ॥ २ ॥
अष्टभोग भोगणें मातें नाहीं चाड । भक्तिप्रेम सूख लेयिले गे माये२
बापरखुमादेवीवर जिवींचा जिव्हाळा । काहिं केलिया वेगळा नोहे गे माये ॥ ४ ॥

४

कोठें गुंतलासी योगियाचे ध्यानीं । आनंद कीर्तनीं पंढरीच्या ॥१॥
काय काज कोठें पडलीसे गुंती । कानीं न पडती बोल माझे ॥ २ ॥
काय शेषशयनीं सुखनिद्रा आली । सोय का सांडिली तुम्ही देवा ३
तुका म्हणे कोठें गुंतलेती देवा । किती पांडुरंग वाट पाहूं ॥ ४ ॥

५

प्रीति चिया बोला नाहीं पेचपाड । भक्त तैसे गोड करुनी घेई ॥ १ ॥
तैसे विठ्ठलराया तुजमज आहे । आवडीनें गाय नाम तुझें ॥ २ ॥
वेडे वाकडे बाळकांचे बोल । करिती नवल मायबाप ॥ ३ ॥
तुका म्हणे तुज येवो माझी दया । जीविंच्या सखया जिवलगा ॥ ४ ॥

६

एक गाऊं आम्ही विठोबाचें नाम । आणिकाचें काम नाहीं आतां ॥ १ ॥
मोडुनिया वाटा सूक्ष्म दुस्तर । केला राज्यभार चाले ऐसा ॥ २ ॥
लावुनी मृदंग श्रुति टाळघोष । सेवूं ब्रम्हरस आवडीनें ॥ ३ ॥
तुका म्हणे महा पातकी पतित । ऐसियाचें हीत हेळामात्रें ॥ ४ ॥

७

लागोनिया पायां विनवितों तुम्हांला । करें टाळि बोला मुखें नाम १
विठ्ठल विठ्ठल म्हणा वेळोवेळां । हा सुख सोहळा स्वर्गी नाहीं ॥ २ ॥
कृष्ण विष्णु हरी गोविंद गोपाळ । मार्ग हा प्रांजळ वैकुंठीचा ॥ ३ ॥
सकळांसि येथें आहे अधिकार । कलियुगीं उद्धार हरिनामें ॥ ४ ॥
तुका म्हणे नामापाशीं चारी मुक्ति । ऐसे बहुत ग्रंथी बोलियेलें ॥ ५ ॥

८

देहुडा चरणु वाचवितो वेणू । गोपिका रमणु स्वामी माझा ॥ १ ॥
देखिला गे माये यमुनेच्या तीरीं । हात खांद्यावरी राधिकेच्या ॥ २ ॥
गुंजावर्ण डोळे माथा बाबर झोंटी । मयुर पुच्छवेष्टी शोभतसे ३
सगुण मेघश्याम लावण्य सुंदर । नामया दातार केशवराज ॥ ४ ॥

माधवराव बापट

९

जेथें जातों तेथें तूं माझा सांगाती । चालविसी हातीं धरोनियां १
चालों आता आम्ही तुझाचि आधार । चालविसी भार सर्व माझा २
बोलूं जातां बरळ करिसी तें नीट । गेली लाज धीठ केलों देवा ३
तुका म्हणे आतां खेळतों कौतुकें । झालें तुझें सुख अंतर्बाह्य । ४ ।

१०

अवघाचि संसार सुखाचा करीन । आनंदे भरीन तीन्हीं लोक ॥१॥
जाईन गे माये तया पंढरपुरा । भेटेन माहेरा आपुलिया ॥२॥
सर्व सुकृताचें फळ मी लाहीन । क्षेम मी देईन पांडुरंगीं ॥३॥
बाप रखुमादेवीवरू विठ्ठलेसीं भेटी । आपुले सेवेसाठीं करुनी ठेला॥४॥

११

अगा वैकुंठिच्या राया । अगा विठ्ठल सखया ॥१॥
अगा नारायणा । अगा वसुदेव नंदना ॥२॥
अगा पुंडलीक वरदा । अगा विष्णू तूं गोविंदा ॥३॥
अगा रखुमाईच्या कांता । कान्होपात्रा राखि आतां ॥४॥

गौळण

कृष्णा तुझी मुरली ती पाहिली मी आजरे । यमुनेच्या पाण्या-जाता दृष्टी पडली सहज रे । जाते शुद्धपंथे कृष्णा वाट माझी सोडी रे । जाऊं दे रे कमल नयना ॥१॥ घरीं सासुसासऱ्याचा जाच मला भारी । सासु मोठी भांडखोरी । मज न पाहे बरी ॥ पतीलाही राग येतो । जीव माझा जाईना ॥२॥ पतिव्रता नेम माझा ढळेल हा सारा । तुझ्यापायीं संसार माझा झाला पाठमोरा । एका जनार्दनीं म्हणे साऱ्या चुकल्या येरझारा ॥३॥

गणेशोत्सव

[स्थळ—वासंतीचें घर]

(पात्रें:—वासंती, इतर दोनं-तीन मुली जमवून. पदें म्हणत असते.
मामा प्रवेश करतो.)

—नमन—

भावे भज श्रीराम सिताकांत प्रणतनाथ ।
सदय शांत तूं कृपाल, सौख्यदायी तारि नाम ॥धृ०॥
जे ध्यात ताप हरत, स्तुती गात सगुण सतत ।
ध्यानिं रमत शांति नाथ, दे सुख हरि पुरवि काम ॥१॥

मामा—वासंती, पुरे करा हीं गाणीं बजावणी. अहोरात्र गाणीं म्हणायला आमच घर म्हणजे गायनशाळा आहे का, गोमातकी आहे?

वासंती—मामा, अहो हें आमच्या मेळ्याच्या संवादांतल नमन आहे. तें पाठ करून यायला सांगितलं आहे, शाळूकरांनीं.

मामा— हे शाळूकर कोण? आणि त्यांनीं तुला पदं पाठ करायला सांगितली?

वासंती— ते किनई इथंच शाळूकराच्या बोळांत रहातात पूर्वी ते दाणेआळींत रहात होते. आता मेळ्याच्या तालमीसाठीं—

मामा—शाळूकरांच्या बोळात रहायला आले, असच ना? त्यांच्या घरांत तुम्ही केव्हा जाता?

वासंती—शाळा सुटली कीं थेट तिकडं—त्यांचा माणूस शाळेच्या दाराशीं नेमका उभा असतो.

मामा—आणि तुला तो नेमका शाळूकराच्या बोळात नेतो होय ना?

वासंती-- मामा, मी एकटीच नसते कांहीं. किती मुलं आणि मुली जमतात तिथ. गणपति उत्सवांत मुंबईला जायची तयारी चालली आहे त्यांची. मलाही बरोबर नेणार आहेत.

मामा--ते नेणार आहेत की तूच जाणार आहेस त्यांच्या बरोबर ?

आई--दादा, त्याला काय हरकत आहे ? या निमित्तानं मुंबई तरी पहायला मिळेल. नाहीं तर पदरचा पैसा खर्चून खाण्या जेवण्याची टीप ठेवून आमच्या वासंतीला कोण नेणार आहे ?

वासंती--शिवाय आमचे प्रोग्रॅमसुद्धा होणार आहेत तिथं.कांदेवाडी, आंबे-वाडी फणसवाडी, नळकेश्वर, दाडूननाथ --

मामा--वा भोळेनाथ, तू पुण्यात बसून मुंबईची माहिती बरीच मिळविली आहेस की !

आई--मला सुद्धा मुंबईची माहिती नाहीं, तेव्हां यदा मीही बरोबर जाणार आहे वासंतीच्या. गेल्यावर्षी त्या यमनाकाकू आपली तीन चार लेकरं घेऊन चांगल्या महिनाभर राहून आल्या.

वासंती--मामा, भाड काहीं त्यांनीं खर्चलं नाहीं. सगळा खर्च त्या शालिनी मेळ्याच्या माणसानीं केला. शिवाय त्यांच्या मुलीला चांदीचे बिल्ले मिळाले, पदकं, पुतळ्या, फ्लॉवर पॉट, टॉयलेट बॉक्स--

मामा--केवढी आहे ती मुलगी ?

आई--चागली घोडी पाढली आहे. वासरात लंगडी गाय शहाणी.

मामा--वासरापेक्षां गायच बरी, गोग्रास काहीं वासराना किंवा बैलांना घालीत नाहींत. तिचं नांव काय ?

आई--तिला म्हणतात इंदू शारंगपाणी.

वासंती--पण तिच मूळच नाव आहे मालती एकबोटे.

मामा--तिच लग्न सुद्धा झाल आहे की काय ?

वासंती--नाहीं, तिच्या पालकानीं हें नव नाव ठेवलंय.

मामा--लग्नाआधी आईबापाशिवाय आणखी कुणी वेगळे पालक असतात की काय मुलींना ?

आई– ती त्या मेळ्यात होती ना त्या मेळ्याचे मालक, मोठे हौशी आहेत. पदरचा पैसा खर्च करतात, अहोरात्र जागरण करून मुलामुलींना शिकवतात.

मामा–आणि मुलींना गावोगाव हिंडवून गडगंच पैसा मिळवितात.

आई–मामा अगदीं बरोबर सांगितलंत. आतांशा मेळे काढणं हा एक प्रतिष्ठित रिकामटेकड्या माणसाचा कमाईचा धंदाच होऊन बसला आहे. देशबंधु लजपतराय, लोकमान्य हे सारे मयत देशभक्त आज गणेशोत्सवांत मेळ्याच्या नावानं पुनः प्रकट होतात.

वासंती—दादा, पण आमच्या मेळ्याचं नांव सुभाष संगीत मेळा असं आहे ! अरे सुभाषबाबू कॉंग्रेसचे अध्यक्ष आहेत ना ?

मामा–तुझ्या मेळ्यात राजकारणसुद्धां शिकवितात कीं काय ?

भाई–प्रत्येक शाळेत नाचाचे आणि गाण्याचे वर्ग उघडल्यावर, मेळेवाले मुलींना राजकारण समाजकारण शिकवणारच.

मामा–मग वासंतीचं नांव दुसऱ्या शाळेत घालू या.

आई–घरोघरीं त्याच परी. बोलपटात काम करणाऱ्या मुलामुलींची हुबेहूब नक्कल करणाऱ्या मुलींना जिथं बक्षिसं वाटलीं जातात तिथं नाच गाण्याचे वर्ग पाहिजेतच.

भाई–शाळांच्या संमेलनातून मुलींची नाटकंसुद्धां होऊं लागलीं.

शाळूकर–ते साऱ्या पालकांना, परिक्षकांना, शिक्षण मंत्र्यांना खपतय; पण आम्ही हौसेखातर मेळे काढून गणरायाची सेवा केली तर तेवढ मात्र नेमकं पोटात ढवळतय. पैसाफंडाच्या नावावर पैसाफंड मेळा पचला, चौंडे महाराजांच्या नावावर गोरक्षण मेळा चालला.

भाई–राष्ट्रीय आणि सार्वजनिक संस्थांना त्या मेळ्यांनी कांहींतरी पैसा दिला पण तुम्ही केवळ स्वतःच्या चैनीसाठीं लोकांच्या मुलींना राबवतां.

शाळूकर– ती काय आमची एकट्याचीच हौस नाहीं, मुलींची आवड, आईबापांची इच्छा, पालकांची मर्जी. अडचणीचे डोंगरच्या डोंगर ओलांडून जावे लागतात तेव्हां कुठें मेळेवाला म्हणून मान मिळतो.

(पद)

प्रीत का हौस हि आहे । पाहे ।
हौस मुलींची आहे,
हौस मुलांची आहे ॥
प्रीत का हौस न मोल हिला हे ।
रीत जगाची आहे ।
साहे वार जरी जगताचे ।
भवनीं सुनाम राहे ॥ १ ॥

मामा— मी म्हणतो हा मेळेला मान आहे. मी माझ्या लहानपणीं सन्मित्र समाज मेळ्यात होतो पण आम्हाला एखाद्या मोठ्या देशभक्तायेवढा मान. कैक गणपतीपुढ लोकांनीं आम्हाला टोप्या वाटल्या आहेत. त्या काळच्या मेळ्यांतला पोरगा पुढं हटकून जहाल देशभक्त व्हायचाच असा आपला शिरस्ताच पडला होता.

भाई—आणि आजकालकाच्या मेळ्यांतला मुलगा हटकून नाटकात जायचा आणि मुलगी सिनेमांत रुपेरी पडद्यावर चमकायची.

वासंती—आई, कुंकूतली शान्ता आपटे लहानपणीं म्हणे मेळ्यांतच होती.

शाळूकर—आणि बालगंधर्वांनींसुद्धां प्रथम मेळाच काढला होता. मेळा म्हणजे मुलामुलींना ज्ञान शिकविणाऱ्या गद्यपद्यात्मक शाळा.

भाई—मेळे म्हणजे भावी नाटक मंडळ्यांचे नमुने, त्यांतली पदें, त्यांतली संवादरूपी नाटकें पाहिली कीं त्या बालनटाच्या नाट्यसंस्थाच वाटतात.

आई—भाई तुला कौतुकाची दृष्टीच नाहीं. लहान मुलामुलींचा हा लुटु-पुटीचा खेळ आहे. शाळा सुटल्यावर हुदंड्या मारीत त्या महाराष्ट्रीयमंडळाच्या मैदानावर खेळण्यापेक्षा गाण्याची कला जर आपोआप मिळाली तर त्यांत वाईट काय आहे ?

शालूकर—शिवाय लग्नाच्यावेळीं गाणं येत नसेल तर मुली उजवावयाला अलीकड पचाईत पडते, हें तुम्हांला माहीत नाहीं. भाईसाहेब, आईची दूरदृष्टि आणि धोरण तुम्हां तरुणांना नाहीं समजायचं. आणि मेळ्यात चमकलेल्या मुलीसाठीं स्थळ शोधायला फारसे कष्टही पडत नाहींत.

मामा—बरं, बरं, त्याची नको तुम्हाला काळजी. पण तुमची दृष्टी आणि धोरण माझ्या लक्षांत आलं आहे. वासंती ऐवजीं तुम्ही आमच्या वसंतालाच आपल्या मेळ्यात घ्या. म्हणजे आपोआप आमचा मुलगा मुलींच्या, आईबापांच्या नजरेखालून जाईल.

आई—मामा, आजच युग बायकाचं आहे. तेव्हां मुलापेक्षा मुलीकडच लोकांच अधिक लक्ष जात. आमच्या मण्डळातल्या मुलींनीं नुकत्याच पुलावरून उडया टाकल्या तेव्हा त्याच भारी कौतुक झाल.

मामा—तसल्या गोष्टी जर वासंती करील तर मी त्याला एकदम संमती देईन. सिनेमासम्राज्ञीपेक्षा मी झांशीवाली राणीलाच किंमत देईन.

शालूकर—मी राणीचा संवाद बसवून वासंतीला झांशी की रानी बनवतो, मग तर झालं ! अहो मामा, आतांच्या अहिंसेच्या युगांत शिवाजी बाजी सारखी मुल किंवा ताई तेलीण, झांशीकरीण यांच्यासारख्या मुली कशा निर्माण होतील ! जसा देश तसा वेश. मी पूर्वी मुलांचेही मेळे काढले आहेत.

गोपाळराव—आणि अद्यापही मुलांचाच नव्हे तर मोठमोठ्या माणसाचा मेळा मी चालवतो आहे. लोकमान्यांनीं आखून दिलेल्या धोरणापलीकडे आम्ही अद्याप पाऊल टाकल नाहीं.

आई—गोपाळराव, अहो असला धागडधिंगा कां शिकवला होता लोकमान्यांनीं ? मी ऐकला तुमचा मेळा काठ्या काय बडवतां, ड्रम, पडघम काय वाजवता, काय नाचतां, पळतां—

शालूकर—यांचे मेळे म्हणजे पानपतात पराभव पावून परतलेले वीर.

मामा—पळपुटे का होईनात, पण ते वीर आहेत. छातीवर नसले तरी पाठीवर तरी वार घेतात.

गोपाळराव—पण वार देण्याघेण्याला यांना छातीच नाहीं मुळीं.

शालूकर—आणि तुमच्या अगांत तरी ती ताकद आहे का ! ढाल, तरवार हे शब्दसुद्धां मेळ्याच्या पदात येऊं देत नाहींत. सरकारचा ससेमिरा चुकवावा म्हणून ही मुलींच्या मेळ्यांची आणि संवादाची टूम निघाली.

मामा—आणि तुम्ही त्याच्याही पुढं मजल मारून मेळ्याची नाटक मंडळी बनवली—

भाई—मुलगी मेळ्यांत गेली कीं, ती गेल्यांत जमा धरायची. ती एक-बोट्यांची मालू—

वासंती—नाहीं ह ! ती इंदू शारंगपाणी आहे. तिनं परवा नाटकांत काम केलन्. किती धीट आहे रे ती—

भाई—मी तेंच सांगतो आहे. ती म्हणे आता स्वतंत्र मेळा काढणार आहे.

आई—बायकांना नाहीं हो जमायचं तें. २–३ वर्षांपूर्वी शालिनी बाईंनीं मेळा काढला होता, पण तो टिकला नाहीं.

शालूकर—पण आम्ही अव्याहत ५–७ वर्षं मेळा काढून यश मिळवलो आहों.

गोपाळराव—पुरे, पुरे ! मध्यंतरी कायद्यानं मेळे बंद केले तरी सुद्धा आम्ही, गुपचुप मेळा काढला आणि खासगी जागेंत भारी जहाल पदें ऐकविली.

शालूकर—तुमचेंच प्रताप आज साऱ्या मेळ्यांना भोंवताहेत. अहो, आपची पदें म्हणजे तुकोबाचे अभंग, एकनाथाच्या गौळणी आणि देवाचे धावे, पण ते सुद्धां कमिटीनं पास केले पाहिजेत.

आई—होय का ? देवाची गाणीं म्हणायला बंदी का आहे, आणि भाई म्हणतोय कीं, आतां कॉंग्रेसचे राज्य झालय, स्वराज्य मिळालय—

गोपाळराव—त्या बाबतींत चळवळ करायला पाहिजे. येरवी ही प्रथा मोडायची नाहीं. अहो उद्या हे मुलं–मुली सुद्धा पास करून आणा म्हणतील.

मामा—हां तिथं आम्ही हार जाणार नाहीं. आमची वासंती म्हणजे लाखांत पोर आहे.

गोपाळराव---मामा, मेळे म्हणजे सौंदर्याचं चालत बोलत प्रदर्शन आहे कीं काय?

भाई---हो तर, गोऱ्यागोमट्या आणि मोठ्या मुली ज्या मेळ्यात असतात, त्या मेळ्याचा इजेरीचा दर सर्वात भारी १५ काय २० काय अन् २५ काय---!

मामा---येवढे रुपये मिळतात?

भाई---अहो एका वेळेला, एका बैठकीला.

आई---मुलींना यांतले कांहीं नाहींच कां!

गोपाळराव---मुलींच्या वांट्याला श्रम, दगदग, आजार आणि मार.

शालूकर---गोपाळराव, हा अन्याय होतो आहे. बसायला मोटार, प्यायला दूध, सभाळायला गडी, शिवाय बक्षीस---

आई---मग आमच्या वासंतीला गेल्या वर्षी का बक्षीस मिळाल नाहीं?

शालूकर---अहो, सांगली--कोल्हापूरच्या दौऱ्यात नुकसान आल ना!

गोपाळराव---पण तुम्हांसारख्या १०--५ लफंग्यांची चगळ उडाली ना!

भाई---ते लफंगे नाहींत, ते धंदेवाले आहेत. गणेशोत्सवाच्या आसपास २--३ महिने हा मेळ्यांचा चैनीचा धंदा केला कीं, वर्षभर पुन्हा मोकळे ते मोकळे.

गोपाळराव---मामा, परवा अशाच एका मोकळ्या मेळेवाल्यान आपल्या मेळ्यांतल्या मुलीशीं लग्न करण्याचा घाट घातलान्. घरातल्या भिंतीवर तिचे फोटो लटकावले, पुस्तकावर डकवले, खिशात ठेवले, गळ्यात अडकवले.

'आई---मेल्यानं बरा न उद्योग उरकला कीं!

गोपाळराव---तिला त्यानं नाटक सिनेमालासुद्धा नेलन्.

शालूकर---अहो हें कांहीं १८९० साल नव्हे. १९३८ सालीं अश्याच्या नाटकालासुद्धा बायकाची विशेषतः कॉलेज शाळातील मुलींची चिकार गर्दी असते.

भाई---मुलीच काम करूं लागल्या आहेत ना? बायकांचा ओढा बायकांच्याकड असायचाच.

इंदू—नाहीतरी स्त्रियांच्या भूमिका स्त्रियांनींच केल्या पाहिजेत. सगळ्या स्वतंत्र देशांत—

मामा—पण आम्ही अजून स्वतंत्र झालों नाहीं बरं कां बाळे !

वासंती—मामा, हिच नांव बाळी नाहीं. ही इंदू शारंगपाणी. मास मेळ्यातल काम पहायला ती आली आहे.

आई— तूं सुद्धां यंदा मेळ्यांत आहेस वाटत ?

इंदू— छे, मी आता मोठी झालें आहे. मुलींच्या मेळ्यात कोण जातय्.

मामा— तूं म्हणे नाटकात सुद्धां काम करूं लागली आहेस ?

इंदू— छे ! ती आपली हौस आहे झाल.

गोपाळराव— आणि त्या हौसेला मोलही आहे. परवां इथल्याच एका क्लबानं २–३ मुलींना एका संबंध रात्रीचे रोख पैसे देऊन ठरवून आणल्या होत्या. नाटक पाहण्यापेक्षां त्या मुलीच पहायला खूप लोक जमले.

- शालुकर— अहो धर्ममार्तंड, नीतिनिपुण, सदाचार शार्दुल, हुजूरपागे-समोर सकाळ संध्याकाळ बघ्या लोकांची रोज येवढी गर्दी जमते ती का ?

इंदू— शिवाय आम्ही मुली म्हणजे कांहीं गोषेवाल्या मुसलमानणी किंवा तोंडभर पदर घेणाऱ्या मारवाडणी नव्हे.

मामा— मारवाड्याची गोष्टच बोलूं नकोस. त्यांच्या मुली अशा मेळ्यात जायच्याच नाहींत.

शालुकर—हा उत्सवच मुळी महाराष्ट्राचा आहे. त्याचं स्वरूप संपूर्ण मराठी घाटाचं आहे.

गोपाळराव— पण मुलामुलींचे ऐषारामी मेळे काढायच्या थाटाचं नाहीं. आमचे मेळे समाज जागृतीच केवढ कार्य करतात, याची तुम्हाला कल्पना नाहीं.

आई— तुमच्या धागडधिंग्यामुळं आम्हाला मात्र महिनाभर जागरणं घडताहेत. म्हणे जागृति करताहेत.

इंदू— समाज जागा झालाय आतां. लहान लहान मुलं सुद्धां मोठ्यांचं अनुकरण करूं लागलीं.

भाई— हो हो, तुझ्याच मेळ्यांतली लहान मुलं भारे पांढऱ्या मिशा लावून आजोबाच्या ऐटींत बोलत होती नाहीं कां ग!

गोपाळराव— अहो याहिपुढं मजल गेली आहे. या इदुनं बूट, पँट, हॅट घालून, तोंडात चिरूट धरून रंगभूमीवर प्रवेश केला आहे.

इदू— अहो तें सारं लुटुपुटीचं होत. कुकू बोलपटांतली लहान मुलं नाहीं कां करीत!

शालूकर— शिवाय मी म्हणतो तसं केल, अगदीं खरंखुरं केलं म्हणून काय हरकत आहे!

मामा— मग राजरोस नाटकांत जायला तरी कोणी हरकत केली आहे? कॉलेजांत मुलं मुली एकत्र शिकतात, त्याचे परिणाम काय होताहेत हे तुम्ही पहाताच ना! गोपाळराव, तुम्ही तुमच्या पदांतून यावर खूप कडक टीका करा.

शालूकर— नाहीं तरी यांच्या मेळ्यातून असल्या टीकात्मक पदां-शिवाय दुसरं काय असतय, तसली टीका सुद्धां लोक ऐकतात.

भाई—या बाबतींत पुणेकर भारी निगरगट्ट बनले आहेत. टीका ऐकतात आणि लगेच मुलींचा मेळा आला कीं तोही ऐकतात.

शालूकर— नुसता ऐकतात नव्हे तर तारीफ करतात.. आताशा यांच्या काळ्याबडवी मेळ्याना भाव नाहीं. वर्गणी देणारा प्रत्येक वर्गणीदार व्यवस्था-पकांना बजावून सांगतो कीं, व्याख्यान, पुराणापेक्षां मुलींचे मेळेच बरे.

डाळवाले— मेळेवाले शालूकर आले आहेत काय इथं!

गोपाळराव— या, या, डाळवाले या—या—मामा, हे मोठे कार्यकर्ते आहेत. यांच्या पेठच्या उत्सवाचे हे आधारस्तंभ म्हणून व्यवस्था चोख असते म्हणून यांच्या गणपतीपुढ प्रेक्षकांची गर्दी फार; आमचा कार्यक्रम केव्हां ठरवतां!

डाळवाले— अहो, आतां आळीकरांनीं कार्यकारी मंडळ केलं आहे ना, त्याचा सारा ओढा मुलींच्या मेळ्याकडं.

शालूकर— समाज जागृतीचा पडताळा पटला!

डाळवाले— तुमच्या वाटणीला पानसुपारीची रात्र येईल. आणि तीही

रात्रीं बाराच्या पुढें. अशी उत्सवाची रीतच बदलली. पुराण नाहीं, कीर्तन नाहीं, व्याख्यान तर नाहींच नाहीं.

मामा— आता व्याख्यानाला कोण येतोय् ? घरोघर वर्तमानपत्र येतात ना ? या पुण्यात एक ज्ञानप्रकाश होतं. पण आतां त्याला पाच भाऊबंद उभे राहिले आणि पोर ओरडतात कशीं सकाळ, त्रिकाळ, प्रभात किंमत एक पैसा.

हाळवाले—व्याख्यान ऐकून लोकाना वीट आला. आता नकला, गाणं फार तर एखाद्या हरदासबुवाचं कीर्तन, तेसुद्धा तासभर पण ! मेळ्याचा प्रोग्राम पाहिजे.

शालूकर— त्यांतल्या त्यांत आमच्या मेळ्याचा भरपूर कार्यक्रम पाहिजे.

हाळवाले— ती सिंधु पिनाकपाणी मुलगी कुणाच्या मेळ्यात आहे ?

आई— आमच्याच मेळ्यांत होती आणि ही पहा ती इथेंच उभी आहे. तिच नांव आहे इंदू शारंगपाणी.

हाळवाले— हां ! हां ! हीच. किती मोठी झाली एक वर्षांत !

मामा— उफाड्याच्याच मुली, मेळमास सपला कीं भराभर वाढूं लागतात.

हाळवाले— यंदा कोणतं नाटक काढलय् ?

सिंधु— मी यंदा मेळ्यात जाणार नाहीं.

हाळवाले— आणि मग हो कसं व्हायचं आमचं ! शालूकर, यंदा तुमची वर्णी नाहीं लागायची.

आई — हिला आतां १५ वं लागलंय.

शालूकर— मग नुस्त बरोबर यायला काय हरकत आहे ? वाटल्यास संवादांत येऊं नये, प्रॉम्टिंग करावं ! शिटी वाजवावी, व्यवस्था पहावी !

आई— पण मी म्हणते यंदा आमची वासंती आहे ना !

गोपाळ— तुमची वासंती तुम्हाला ठीक वाटते. पण लोकांच्या दृष्टीनं तुम्ही तिच्याकडे पहा म्हणजे—

आई— आणि मेळेवाल्यांच्या दृष्टीनं पाहिलं तर ?

गोपाळ— मेळेवाल्यांची दृष्टीच लोकांकडे बदलली आहे. सुरेल, सुरेल,

सभाधीट मुली मेळ्यांत प्रथम पसत होतात. पदांच्या बाबतींतही तीच तऱ्हा.

शालूकर--- आणि याच्या मेळ्यात गलेलठ्ठ, उडाणटप्पू ओरडेश्वर दाण-गटांची वर्णी पहिल्यानें लागेल.

मामा--- काहींतरी असाच मर्दानी थाट पाहिजे. मेळा रस्त्यान चालला कीं, जणु काय सग्राम करायला सैन्यच चाललें आहे असें वाटून लोकाना चैतन्य यायला पाहिजे. अगरख्याचे बद तटातट तुटायला पाहिजेत.

डाळवाले--- बरोबर, बरोबर ! आमचा भोर मेळा असाच होता, आणि पदसुद्धां अशीं जोरदार कीं चेवच यायचा.

गोपाळराव--- सन्मित्र समाजाचीं पदें म्हणजे जणु काय जळके गोळे. आतासारखं त्यावेळीं रुमझुम नव्हत, नाच नव्हता, टिपऱ्या, गोफ, गुंफण, प्रहसन आणि प्रदर्शन नव्हत.

मामा--- आता सारा नाटकी ढंग भरला आहे---

भाई--- आणि तो भाद्रपदातच नव्हे तर बारामास चालू आहे. वास-तीच्या अभ्यासाच्या वह्यापेक्षा सवादातल्या नकलांच्याच वह्या जास्त आहेत.

आई--- पण ती काहीं अभ्यासात माग नाहीं हो.

गोपाळ--- इदु सुद्धा लहानपणीं अशीच होती. आज तिच्या बरोबरच्या कैक मुली न्हात्याधुत्या झाल्या तर कित्येक तर कॉलेजांत गेल्या.

मामा--- आणि हिची किर्ती किती वाढली आहे !

डाळवाले--- आमच्या आळींत तर हिला देवी म्हणून बोलतात.

शालूकर--- देवी हे बहुमानार्थी सबोधन आहे !

गोपाळ--- पण ते सिनेमा नाटकांतल्या मुलीनायकाना लावतात.

भाई--- तसा भास लोकाना दाखवून फसवणूक करण्याचा हेतू असतो मुळीं मुळात. ही कोण म्हणे विमलदेवी, कमलदेवी, छोटी फुलवती.

डाळवाले--- बरोबर, बरोबर, आळींतल्या पोराना आपल्या भावडा-पेक्षाही असलीं नाव पाठ आहेत.

गोपाळ--- ऐतिहासिक पुरुषापेक्षा सिनेमातल्या पऱ्याचीं वर्णनं हुबेहूब सागतात. अलीकडलीं मुलं शाता आपटेचा सिनेमातला कृत्रिम आवाज काढून तिच्या पदांची भ्रष्ट नक्कल सर्वत्र सुरू आहे.

मामा— आणि पोषाखात, बोलण्यात, वागण्यातसुद्धां सिनेमा शिरला आहे. आमच्या लहानपणीं जर आम्ही एखाद्या नाटकांतल्या पोराशीं बोललों तर मरेमरेतों मार मिळत असे.

आई— मी अजून तो बालगंधर्व पाहिला नाहीं. नाटक बघायला भारी चोरी!

शाळूकर— म्हणूनच ही आज प्रतिक्रिया चालू आहे. गणेशोत्सवांत, गावोगाव व्याख्यात्यांनी वीट आणला होता. आज मोठमोठ्या देशभक्तांचे जागा इंदू शारंगपाणी, कुसुम कांचनकोटी, विमलदेवी यांच्यासारख्या कुमारिकांनीं पटकावली आहे.

भाई— अग आई, आपली वासंती सुद्धां अशीच कीर्तिमंत होणार. जशी काय शांता आपटे.

आई— त्या शांता आपटेच अजून लग्न झालं नाहीं म्हणे!

डाळवाले— अहो सिनेमांतल्या नट्या सहसा लग्न करीत नाहींत. त्या तशाच राहतात आणि खूप पैसा मिळवितात. आम्ही एकदा गाण्याच्या बैठकीसाठीं तिला बिचारलं होत.

भाई— तिचं गाणं ऐकण्यासाठीं कीं तिला जिवंतपणें वावरतांना पहाण्यासाठीं!

गोपाळ— डाळवाले, तुम्ही खर सांगा हं मुलींच्या मेळ्याना जे तुम्ही दहा दहा रुपये देऊन आमंत्रण देता ते राष्ट्रीय पदं ऐकण्यासाठीं कीं आणखी कांहीं कारणासाठीं?

डाळवाले— खरं सांगायचे म्हणजे ही आमच्या वर्गणीदाराची हौस. ह्या असल्या मुलींच्या मेळ्यामुळ बायाबापड्यांची खूप करमणूक होते. सतार, तबला, सारंगी, दिलरुबा, फिडल्, पेटी असलीं खूप वाद्य वाजतात कानाला गोड लागतात.

भाई— आणि नजरेलाहि बरं दिसतं.

मामा— मुलींच्या कौतुकाचा हेतू आतां मागं पडून कोणती मुलगी पुढ सिनेमा–नाटकासाठीं तयार होईल या दृष्टीनच कांहीं लोक मेळ्यातल्य मुलीकड पाहू लागले.

गोपाळ— बरोबर. हिंदु समाजांतल्या मुली म्हणजे गुलामांच्या बाजारांतल्या गुलाम नव्हेत किंवा बैलबाजारांतल्या विक्रीसाठीं आणलेल्या गाई नव्हेत.

भाई—लग्नाआधीं मुली पहायाची पद्धतसुद्धां आतां बदलूं लागली आहे.

शालूकर—म्हणूनच त्या ऐवजी ही नवी रूढी पडते आहे. मेळ्यामुळं मुलींना धीटपणा येतो. परवा त्या कुसुम काचनकोटीन कुठल्याशा एका नाटकांत दंगा करणाऱ्या प्रेक्षकांना रंगभूमीवरनं ताडफाड उत्तर दिलीं—

मामा—धीटपणा आणण्यासाठीं मेळ्याची जरूरी नाहीं. गेल्या सत्याग्रहांत मुंबईतल्या बायकांनीं पोलिसांशीं सामना दिला. त्या बायका कांहीं मेळ्यांत गेल्या नव्हत्या लहानपणीं.

गोपाळ—अहो ! प्रसंग आला कीं आमच्या बायका आपल्या भावाच्या खांद्याला खांदा लावून देशभक्तीचीं कामं करतील.

पद

कधीं प्रभुवरा परम सुमंगल । स्वातंत्र्याची पहाट होईल ॥ धृ ॥
कलह कुटाळ्या या किंकाळ्या । यशोगायनीं लोपुनी जातिल ॥१॥
फितूर पोटाळाचे चाळे । जिथल्यातेथें मुकाट जिरतील ॥२॥
आत्मस्तुतीचे ढोल तडकुनी । राष्ट्रैक्याच्या नौबदी झडतील ॥३॥
धर्मास्तव तरुणाचे तांडे । भरईर्षेनें उड्या ठोकतील ॥४॥
माता भगिनी निर्भय होऊनि । मायभूमीची सेवा करतिल ॥५॥
भिडवुनि खांदा खांद्याला जन । भगवा झेंडा घेऊनि फिरतील ॥६॥
भारतभूच्या कीर्ति स्वानें । दाहि दिशा या भरून जातिल ॥७॥

डाळवाले—वा ! वा ! असलीं पदं ऐकलीं कीं कसं अंगांत वारं शिरतंय. पण आताशा हें कवित्व ऐकायलाच मिळत नाहीं. हें कुठलं पद ?

शाळूकर---तें आहे त्या संग्राम मेळ्यातल. अहो त्यांचा खाक्याच वेगळा होता. मारामाऱ्या, निव्वळ मारामाऱ्याकरिता तो मेळा निघाला होता.

गोपाळ---मेळे म्हणजे दुसर काय समजता तुम्ही ? राष्ट्राराष्ट्राच्या चका-चकींत हाणामारी करून आपला नंबर वरच्या दर्जाला जावा असल शिक्षण देणारी ही एक संस्था आहे. लोकमान्यांनीं गणेशोत्सव याचसाठीं काढला.

भाई---पण आता काळ बदलला आहे. यंदापेक्षा सवाद, हावभाव, रंग-रंगोटी इकडंच हल्लीं लोकाच लक्ष लागलय आणि मुलामुलींनाही तेंच आवडतय.

इंदू---वासती, मला नाहीं बाई तुझा हा संवाद आवडला ! यांत आहे काय ? साऱ्याच्या टवाळ्या. नटणं नाहीं, मुरडण नाहीं, हावभाव करायला जागासुद्धा नाहीं.

आई---इश्श ! मेळे म्हणजे नाटक मंडळ्या का आहेत !

मामा---अलीकडच्या मेळेवाल्यान, मेळ्याची कल्पनाच रुचत नाहीं. बलवत संगीत, सुभाष संगीत, तर कुणी नुस्तेच गोपाळकृष्ण असे म्हणवतात.

गोपाळ---त्यामुळं वाटेल त्या गोष्टी त्यात दडपायला मिळतात. अई प्रत्यक्ष नाटकं होऊ लागलीं.

डाळवाले---पूर्वी अडाणी माणस ललितं करीत होती. आता तुम्ही शाहणी बामण पोरींना सगती घेऊन नव्या धर्तीची ललितच करतात नू दुसर काय !

इंदू---इश्श, ललितवाल्यासारख्या आम्ही विद्रूप थों करतो ? सवादा-पूर्वी चागले दोन तास आम्हाला रंगायला लागतात.

भाई--- तुमच तुम्हीच रंगता कीं दुसर कोणी रंगवतो तुम्हाला ?

इंदू---कसं रंगून जायच याची माहिती प्रथम घ्यायलाच हवी. मला पहिल्यादा रंगवल तो, तो, त्यांनीं---मी रंगते कशी हे बघायलाच मुळीं कैकजण आले होतें. भारी आश्चर्याइक हो !

गोपाळ---होय तर, मेळ्यांतल्या मुलींची विशेषतः तुमच्यासारख्या गिर्र्‍ इनची काळजी वहायला कैकजण स्वयस्फूर्तीन पुढं येतील.

वासंती--आई, मग आई, मला सुद्धां परवा त्या मिशीवाल्या कोवान चटकन् उचलून घेतलीन् आणि गालावरुन हात फिरवलेन्.

आई--कोण होता तो ?

डाळवाले--मुलीचं कौतुक साहजिकच व्हायच. वासती तुझ गाणं म्हणून दाखवतेस का ?

वासंती--मी नाहीं जा. इंदू म्हणते कीं हें गाण वाईट आहे.

इंदू--होच नाहीं तरी, असल्या चाली पॉप्युलर कशा होतील ? उमाशशी, रत्नप्रभा, कर्नाटकी गोहर, यांचीं पद पाहिजेत.

डाळवाले--मग तुम्ही म्हणून दाखवा.

शालूकर-- हं, कर सुरवात. यांना दिसू देत तुझे गुण.

इंदू--(गाणें म्हणते.)

पद

झणिं ये सखये, झणिं ये सखये ।
चल मारूं भरारी उंच उंच गे
प्रीतीच्या गगनीं ॥ धृ० ॥
नटुनि चालली का फुलराणी ।
शोभा उपवनीची घेवोनी ।
रूप संपदा इथें पहा मी ।
प्रेमगीत गाऊनी, सखये ॥ १ ॥

आई--हें तर नाटकातलच दिसतय्.

गोपाळ--नाहीं, नाहीं, मेळ्यातल आहे !

आई--असलीं गाणीं शिकवून वासतीला तुम्ही नाटकात का दवडणार शालूकर ?

शालूकर--छे, छे, ती अद्याप लहान आहे. शिवाय तुमची--परवानगी--

[library stamp]

मामा—आमची साफ परवानगी नाहीं. वाटल्यास मी मेळ्यात येतो, पद म्हणतो, फुकट गणपतीपुढं गातो.

गोपाळ—हेंच लोकमान्यांच तत्त्व होतं. पण या धंदेवाल्यांनीं मेळ्यांचा विचका केला.

आई—असं असेल तर मी नाहीं बाई वासंतीला पाठवीत. शालूकर, तुम्ही आपले जा कसे !

वासंती—हें ग काय आई ? मला किती छान काम मिळालय.

इंदू—काहीं सुद्धा छान नाहीं.

डाळवाले—मग तुम्ही यंदा मेळ्यात आहात ना ?

इंदू—नाना म्हणताहेत कीं—

शालूकर—मी नानांची समजूत काढतो. मग तर झाल ना ? निदान तुम्ही थिएटरवरल्या प्रोग्रॅमला अवश्य पाहिजेच.

डाळवाले—आणि आमच्या गणपतीपुढं नको कीं काय ?

इंदू—रस्तोरस्तीं हिंडायची मला परवानगी नाहीं.

डाळवाले—मग गोपाळराव तुमचा कार्यक्रम ठरला. काय द्यायचं बोला !

गोपाळ—नारळ, गुलाल आणि जेवढी खुशी असेल तेवढे !

डाळवाले—वाहवा, अशी सेवा पाहिजे.

मामा—या धंदेवाल्या मेळ्यांनीं गणेशोत्सवाचं पावित्र्य पार बिघडवून टाकलं आहे.

डाळवाले—मला हें पटलं. आता गणपतीपुढं सन्मित्र समाजासारख्या स्वस्त व निरपेक्ष मेळ्यानाच बोलवायचं.

भाई—आणि आमचा सुभाष संगीत असाच निरपेक्ष आहे.

आई—वासंती, तू आपली भाईच्याच मेळ्यात जा कशी !

भाई—आमच्याकडं जागरण नाहीं कीं फारसा ताण नाहीं. मग बोला " लोकमान्य टिळक " महाराज कीं जय !

गोपाळराव—मंगलमूर्ती मोरया !

डाळवाले—गणेशोत्सवाचं मूळचं स्वरूपच आम्हाला तुमच्या बोलण्यां-तनं समजलं कीं. ही मुद्दां त्या गणपती बाप्पाचीच कृपा.

गोपाळराव—म्हणूनच आमची प्रभु चरणी प्रार्थना आहे कीं,

पद

पारतंत्र्य पंकांतुनि देश सोडवावा। हिंदुदेश माझा, जीवप्राण माझा ॥ध्रु०॥

ज्ञानदीप उजळोनी मार्ग दाखवावा। सत्य, प्रेम, ऐक्य हेंचि लोभ लोभवावा ॥१॥

समाप्त

विद्यार्थी

प्रवेश १ ला

—नमन—

लीला हरि दावि जगाला, रूप नटला,
व्यापुनि उरला, सकल जगाला,
कलिकालाला, दिव्यमंगला शान्तिसुधेला,
आनंदाला उधळीत आला ॥ धृ० ॥
शरणागत नत तुझिया चरणीं,
धांवुनि येई दीनोद्धरणीं, दैन्य, दुःख,
तम, संकट निरसुनि, दावि सुपथ,
अजि आसही मन्मनीं ॥ १ ॥

(स्थळः—रस्ता, मुकुंद व सोन्या येतात.)

अनंतराव—का सोन्या, आता लेका तुझी अगदीं एखाद्या राजासारखी चैन आहे कीं नाहीं ? तेव्हां माझ्या म्हणण्याप्रमाण वागलास म्हणून आज हे दिवस दिसताहेत. नाहीं तर लेका तुझे हाल कुत्र्यान खाल्ले नसते.

सोन्या—मामा तुम्ही काहींहि म्हणा मामा. पण मामा—

अनंतराव—अरे, अस मामा मामा काय म्हणतोस ?

सोन्या—मामा कुणाहि वडील माणसाला मामा म्हणायचा प्रघातच आहे आमच्या मंडळींत. त्यामुळें मामा हा शब्द अगदीं तोंडी लावण्यासारखा तोंडात बसला आहे, आमच्याकडे कुणीहि पाहुणा येवो, सभ्य येवो, सभावीत

येवो, हितचिंतक येवो पुढारी येवो किंवा कमिटीचा झाडूवाला भंगी येवो, त्याला आपलं मामा म्हणायचं—

अनंतराव—मग लेका, मला सुद्धा त्या झाडूवाल्याच्याच पगतीला बस-वलोस की काय ? अरे मी जर तुला त्यावेळीं शाळा सोडून पळून जायला उत्तेजन दिलं नसतं तर तू आज त्या येशासारखा गावातनं भीक मागत फिरला असतास, किंवा एखाद्या आचाऱ्याच्या हाताखालीं वाढप्या म्हणून, हॉटेलांत चहा देणारा बॉय म्हणून, वर्तमानपत्र विकणारा उनाड पोऱ्या म्हणून किंवा सामानाचा बोजा डोक्यावर घेऊन घरोघरीं फेरी करणारा फेरीवाला म्हणून राहिला असतास.

सोन्या—पण मामा, मी नाटक कंपनींत गेल्यावर हा दर्जा यायला मला कष्ट काय कमी पडले म्हणता होय. त्यापेक्षां शाळेंत जातों तर बरं, असं सुद्धा कैकवेळां मला वाटलं.

अनंतराव—अरे हुड्त् , काय करतो त्या शाळेला घेऊन ! पुनः पुनः तेच ते धडे. तेच ते भुगोल; तेच ते इतिहास, त्याच त्या परीक्षा आणि तेच ते मख्खमढे मास्तर. बिचाऱ्याच्या तोंडावर कांहीं तरी कळा असायची, नेहमीं आपले दुर्मुखलेले त्रुसलेले आंबट चेहऱ्याच. मला वाटत, मास्तर या प्राण्याचा कांहीं तरी वेगळाच सांचा देवाजवळ असला पाहिजे. अरे तूंच पहा. आपल्या खेडेगावचा मास्तर, गावठी शाळेतला मास्तर, शहर गावच्या म्युनिसिपल शाळेतला तो मराठी मास्तर, इंग्रजी स्कूलमधला तो पोर सवदा मास्तर, कॉलेजातला प्रोफेसर या सगळ्यांचा स्वभाव, राहणी, पोशाख, सुद्धा अगदीं एकसारखी. असल्या रडतराऊंनीं तुम्हा आम्हांला काय शिकवावं आणि सोन्या आम्ही काय शिकावं ?

सोन्या—मामा हें मात्र खरं बोललांत. असल्या मास्तरांनीं एका सुरांत निर्विकार चेहऱ्यानें सांगितलेली कोणतीच गोष्ट शाळेंत माझ्या मनावर बिंबली नाहीं. पण नाटक कंपनींत गेल्यावर मामा, हा तुमचा सोन्या—अगदीं दगड म्हणून ठरलेला हा तुमचा लाडका सोन्या—जसा काय इंद्राच्या दरबारातला बृहस्पतीच बनला.

अनंतराव—अरे नुसता बृहस्पतीच नव्हेस तर सुंदर सुरेल अप्सराच बन-

लास. (सोन्या मुरका मारतो.) अरे असा लाजू नकोस, लाजू नकोस. हे बघ आज जी येवढी नांवाजणी चालू आहे ती तू बृहस्पतीचा पार्ट घेतोस म्हणून नव्हे, तर अप्सरा नटून येतोस, जरा नखरा करतोस, हावभाव दाखवतोस व या गळ्यांतून चार गोड सूर काढून गातोस म्हणून. हाच जर तू शाळेत असतास, तर दरवर्षी नापास होऊन मास्तराच्या, मित्राच्या, घरच्या मंडळीच्या म्हणजे सर्वांच्याच मर्जीतून पार उतरून अगदी पोतेरं बनला असतास.

सोन्या—मामा तुम्ही माझ्या अंगचा हा उपजत गुण जाणलात तसा जर सगळ्या मुलांच्या आईबापानीं मुलांची आवड विचारून त्यांना शिक्षण दिलं तर मला वाटत ही हायस्कूल अगदीं ओस पडतील, मामा, कुणाला हवी आहे हो ही घोकपट्टीची दगदग. त्या भूगोलाचा इतिहासाचा पुढं पोटाला मिळवण्यात काही तरी उपयोग होतोय का ? वार्षिक परिक्षांची कुंपण आणि खदक पार ओलांडून शिकण्याची हौस कुणी सुद्धा धरणार नाहीं. मध्यम वर्गातले आईबाप तर शाळेची ही श्रीमंती चैन करायला मुळींच तयार व्हायचे नाहींत.

अनंतराव—सोन्या, काय विद्वान् झाला आहेस रे. लेका. कुठल्या नाटकांतली ही नक्कल पाठ म्हटलीस ! कोणच्या कवीन तुला हे टोनिंग सांगितल, हा मुद्राभिनय तुला कुणी शिकवला ? आं.काय शहाणा झाला आहेस! काय शहाणा झाला आहेस ! (यशवंत प्रवेश करतो.)

यशवंत—महाराज मला एक आणा देता का, फीला कमी पडतो आहे.

अनंतराव—कोण यशवंता, वा, तूं लागलास का अशी भीक मागायला! हं. काढ, काढ शाळेतल्या मास्तरानीं कमिशन घेऊन तुला लिहून दिलेली तुझ्या दारिद्र्याची सर्टिफिकीटं काढ, गांवांतल्या चार शिष्टांच्या खोट्याच सह्या केलेली शिफारसपत्र काढ, घरात: आई उपाशी, बाप दुखणेकरी, बहिण लग्नाची, भाऊ आंधळा असली कर्मकहाणी सांग. अरे, या धंद्यात पडल्यावर लाज भीड ठेवतात उपयोगी नाहीं. पूर्ण अप्रामाणिक बनल्याशिवाय पैसा मिळत नसतो.बर का सोन्याबापू हा माधवरावांचा लांबचा नातेवाईक माध-

याच्या आईबापानीं याला आश्रय दिला. तिथ गुण उधळले पोरान. त्यांनीं दिला हाकलून घराबाहेर. आता हे धंदे आरंभलेत !

यशवंत—आज मी गरजू आहे, तेव्हा तुम्ही बोलाल ते ऐकून घेण भाग आहे. मला एक आणा देता का?

अनतराव—तुझ्यासारख्या उनाड पोराना शाळेच्या नावावर पैसे घेऊन हॉटेलात चहा भजी खायची सवय लागलेली असते हें मला माहित का नाहीं ? छान. बतावणी तर उत्तम केलीस, तू इतक्यात या धंद्यांत तरबेज होशील अशी माझी कल्पना नव्हती.

यशवंत—तुम्ही कांहींहि म्हणा, पण मी अगदीं प्रामाणिकपणें वागतो आहे, मला ही भीक मागायची हौस का आहे ? मी अजून सुद्धा वाटेल त्याच्या घरीं राहीन, त्याची सेवा चाकरी करीन, पडेल तें काम करीन, पण विद्या शिकेन, ज्ञान मिळवीन.

सोन्या—मग आमच्या मडळीत ये. तिथं तुला आम्ही विद्या शिकवूं. पात्र दोन महिन्यात रंगभूमीवर आलंच पाहिजे असा आमचा शिरस्ता आहे. तेवढ्या अवधींत तुला गाण नाचण बोलण हावभाव करण मुरकत मुरडत चालण वगैरे किती तरी विद्या येतील. शिवाय मोठमोठ्या कवींच्या नाटकातील निवडक उतारे, म्हणी, सीरीअस भाषणं, विनोदी प्रवेश याव पाठांतर होईल, अगांत धीटपणा येईल, आणि तू मोठा शाहणा म्हणून तुझी ख्याती होईल. ऐक नटाचे फायदे ऐक.

पद

नट झाल्यावरी । मानमरातबांत लोळायच ॥ धृ० ॥
रंग वारनिश लाऊन, चेहरा गोरा करून ।
रंगभूमिवरी मिरवायच ।
कधीं मर्दापरी । कधीं बाईल खरी ।
कधीं चाकर म्हणून पुढं यायच ।

वाकड तिकड नाचुन, थोडा आदा करून ।
डोळे मारून लोक झुलवायच ।
पदक, पदवी बिल्ला, लुगड शालू शेला ।
उल्लू पठ्यांनीं मग आम्हा द्यायच ।
चहा कॉफी भजी शिरापुरी ताजी ।
चैन चमन करीत भटकायच ।
वाकडी टोपी घालून, धोतर सोगा सोडून ।
गांव गल्ल्या उगीच हिंडायच ।
खरी विद्या नाहीं, काहीं नाहींच नाहीं ।
खोट्या ठकाकीन दिपवायच ॥ ७ ॥

अनंतराव—यशवंत, तुझा चेहेरा जरा गोंडस आहे, तेव्हा तुला स्त्री-पार्ट्यां-च्च काम मिळेल. मग लेका तुझा दबाव काय विचारतोस ? अरे, नाटक कंपनीतच नव्हे तर बाहेर सुद्धां स्त्री-पार्टी पोराला भारी भाव. प्रत्यक्ष बायकोला सुद्धा जे विचारीत नाहीत. ते असल्या गोंडस स्त्री-पार्टी पोरावर भलते फिदा असतात.

यशवंत—मुकुंदराव मी आज गरीब झालों, अन्नाला महाग झालों, आसऱ्याला मुकलो म्हणून मला हिणवूं नका, शाळेंत जाऊनच विद्या शिकण्याचा माझा निश्चय कायम आहे. विद्येचा छंद मी कधींहि सोडणार नाहीं. मला विद्या पाहिजे ती असला खोटा मानमरातब मिळविण्यासाठीं नको, आयुष्य असल्या पापी चैनींत घालवाव म्हणून नको, तर मी मनानं मोठं व्हावं, ज्ञानान संपन्न व्हाव, गहनगूढ तत्त्वाशीं मी समरस व्हाव म्हणून मला विद्या पाहिजे.

अनंतराव—अरे वारे महात्मा, वारे तत्त्ववेत्ता, वारे विद्यार्थि ! येथ्या, या साऱ्या शाळेतल्या विद्यार्थ्यांच्या खेलखान्यात तूंच काय तो ज्ञानमार्ग प्रामाणिकपणें चोखाळून मोक्ष मिळवूं पाहणारा दिसतो आहेस.

सोन्या—मामा, अर्थहि न कळणाऱ्या पुस्तकांची घोकपट्टी करून का

कुठं मोक्ष मिळणार आहे ? मी शाळेची पुस्तकांची परिक्षाची वर्षानुवर्षे चालणारी कंटाळवाणी वाट टाळून या अगदीं नजिकच्या रस्त्यानं जाऊन चटकन् हा सुखाचा मोक्ष मिळविला आहे.

यशवंत–हा मोक्ष तुमचा तुम्हालाच लखलाभ होवो, विद्येसारखं सुख नाहीं, विद्येसारखी संपत्ति नाहीं, विद्येसारखा सखा नाहीं विद्येसारखी श्रीमती नाहीं, विद्येसारखा पाठिराखा नाहीं.

पद

मनाला मुदित करणारी । सुविद्या शक्ति अवतारी ।।
प्रभुची ज्योत निर्धारी । वदावी काय मी थोरी ।।धृ० ।।
ऋर्षीची ज्ञानमय मूर्ती । कवींची काव्य गुण स्फूर्ती ।।
यतींची चित्कला गौरी ।। वदावी ।। १ ।।
अशक्ता ज्ञान बल देई । मृतात्म्या चेतना येइ ।
सुखाचा स्वर्ग देणारी ।। वदावी ।। २ ।।
वर्णिली वेद वेदांती । मुनींनी शारदा सूक्ती ।
अशी ही संपदा भारी ।। वदावी ।। ३ ।।

माधव–अनंतराव, ही दरिद्री पोर वाचाळपणात पक्की पटाईत असतात. अनंतराव तुम्हीच सांगा कोणता गर्भश्रीमंत वक्ता म्हणून गाजला आहे ? जुन्या पिढीचे टिळक दरिद्री, गोखले दरिद्री, आणि नव्या पिढीचं तर विचारूच नका. सारं वक्तृत्व जसं कांहीं दरिद्र्याघरीच जन्माला आलं आहे, आपलं दारिद्र्य ही पोरं आपल्या बडाबडा बोलण्यानं झाकून, इतरांवर इंप्रेशन मारतात. पण बच्चजी, लक्षांत ठेव. मी याहि बाबतींत तुला हार जायचा नाहीं. सुंदरीच्या मुखानं तू माझ्या चुगल्या बाबांना सांगितल्यास नाहीं का ?

यशवंत–माधव, मी तुमच्या घरीं अन्न खाल्लं आहे, त्या अन्नाशीं मला बेमानी करतां येणार नाहीं, पण परमेश्वर साक्ष सांगतो. तुझ्या सर्व दुर्गुणावर मी वेळोवेळीं पांघरूण घातलं आहे.

माधव—काय पण धर्मात्मा, माझ्यावर उपकारच केलेस हे तूं ! त्या पुण्याईचीच फळं भोगतो आहेस वाटत.चार दिवसांत कुठं जेवायला मिळालं का ? माधुकरी मागितलीस का कुठं चोरून खाल्लंस ?

यशवंत—शाळेतला पहिला नंबर अखेरपर्यंत टिकवून परिक्षा पास होईपर्यंत कधी उपाशी कधी माधुकरी काय वाटेल त्या उपायाने पोट जाळलंच पाहिजे. विद्येच्या राज्यात माधुकरी मागणं पाप नाही, वार लावणं पाप नाही, पै पैशाची भीक मागणं पाप नाही, कुणाची कसलीहि हीन सेवा करणं हेहि पाप नाही.

सोन्या—बन्स मोअर, वन्स मोअर, यशवंता, हें वाक्य टाळीच आहे. याला टाळ्या पडल्याच पाहिजेत. तुझं म्हणणं मला ततोतंत पटलं. अरे,विद्येसाठीं आईबापांना न कळत घरांतून पळून जाणं हेंहि पाप नाही, कारकुनीचा धंदा शिकविणारी शाळा सोडणं हेहि पाप नाही, नाटकात जाणं हेहि पाप नाही किंवा स्त्री-पार्टी होणं हेहि पाप नाही, सारांश, विद्या मिळविण्यासाठीं वाटेल तें करणं हेंहि पाप नाही.

माधवः—बरोबर, आम्ही हॉटेलांत चहा भजी खातो, सोडा लेमन पितो, विड्या सिगारेट ओढतो, पानपट्या चघळतो यात तरी काय पाप आहे ? यामुळ विद्या शिकण्याला उलट हुरूप येतो. आज कालचा विद्यार्थी कसा असतो सांगू कां ?

पद

विद्यार्जनार्थ असला । विद्यार्थी वेष ठरला ॥धृ॥
डोईस केस कुरळे । सौंदर्य काय खुलले ।
चष्मा सुरेख दिसला । विद्यार्थी वेष ठरला ॥१॥
दाढी मिशी पळाली । गालीं गुलाबी लाली ।
चेहरा सतेज झाला । विद्यार्थी वेष ठरला ॥२॥
अंगांत फ्रेंच फॅशन् । न्यू कोट शर्ट सिल्कन ।
मलमल चिकनूची ल्याला । विद्यार्थी वेष ठरला ॥३॥

सनबीम बेस्ट सायकल । तोंडी प्रधान स्पेशल ।
पप शू तसाच काळा । विद्यार्थी वेष ठरला ॥१॥

अनंतराव:—आजकालचा विद्यार्थी या सर्व गुणानी संपन्न असलाच पाहिजे. एकवेळ शाळेत फी दिली नाहीं तरी चालेल, एखादं अभ्यासाचं पुस्तक जवळ नसल तरी चालेल, पण दुपारीं सुटींत हॉटेलांतला चहा झालाच पाहिजे, उन्हाळ्यात आइस्क्रीमच्या प्लेटी खाल्याच पाहिजेत, तोंडांत सिगारेट असलीच पाहिजे, खिशात तपकीरीची डबी पाहिजेच, शिवाय सेंट अत्तर याचा घमघमाट पाहिजेच आणि पानपट्टीन हे तोंड अस रंगलंच पाहिजे, विद्या शिकायला सध्या येवढ्या गोष्टी बस झाल्या.

सोन्या:—मग ती विद्या कसलीहि असो, गायनाची असो, वादनाची असो अभिनयाची असो की नर्तनाची असो, विद्या असली म्हणजे झाल. यशवंतराव, तुम्ही आजवर फार तर ४ इतिहास ५ भूगोल आणि ६ इंग्रजी बुक शिकला असाल, पण त्याचा या जगात कांहीं उपयोग का आहे ? यामुळ उलट बेकारी मात्र वाढली, अहो, आमच्या संस्थेत, १०-५ मॅट्रिक आणि ४-५ बी.ए. कारकुनाच्या न् डोअरकीपरच्या जागेवर २५ रुपयावारी रखडताहेत, त्यांचा दर्जा आमच्या खालीच. कारण आम्ही या वयांत ललितकलेमध्यें पारगत होऊन नट सम्राट, अभिनय पटू, गानकिन्नर, मत्त-मयूर म्हणून वावरतों आहों. पहा आमची विद्या.

माधव:—ह. ह. इथ नको अनतराव, यांना आमच्या क्लबांत घेऊन चला ! याच्या विद्येचा फायदा आम्हालाही होईल थोडाबहूत. चला !

अनंतराव:— अरे पण हो. इतकी घाई कां, चल आपण त्या हॉटेलांत जाऊ !

माधव:—पण थांबा. तो पहा हॉटेलवाला इकडेच येतोय, त्याचे मी पैसे देणें आहे, चला दुसरीकडे जाऊ या. अरे, इकडून हा पानपट्टीवाला आला. चला चला, नाहींतर इथ रस्त्यात शोभा.

मुकुंद:—हो तर काय !

प्रवेश दुसरा

यशवंतः— विद्या व दारिद्र्य यांची येवढी मैत्री कां हें गूढ आमच्या मास्तरांना सुद्धा सांगतां आलं नाहीं. पैसा नाहीं म्हणून मला विद्या शिकतां येणं भारी अवघड झालं आहे. शाळेंत न जाता घरीं शिकावं म्हटलं तर शिकवणार कोण ? दिवसें दिवस वाढणारा शाळेचा खर्च निभावत नाहीं व खर्च केल्याशिवाय शाळा नाहीं असा दोहींकडून मला पेंच पडला आहे. येवढीं पुस्तकं घोकून शिकून शेवटीं मी साधा कारकून होणार कीं कांहींतरी नांव कमवणार ? किती तरी मोठे लोक माझ्या सारखेच लहानपणी गरीब होते. त्यांनीं मधुकरी मागितली, वार लावले, रस्त्यातील दिव्यांखालीं बसून अभ्यास केला असं म्हणतात. मग मलाच या गोष्टी अवघड कां वाटाव्यात ? असो. ही आपत्ती निघुन जाईल पण शिकण्याचं वय गेलं कीं तें कांहीं पुनः येणार नाहीं.

[सुंदर प्रवेश करते.

सुंदरः—यशवंतदादा, काल आमच्या बाबांनीं तुझी आठवण काढली. माझ्याजवळ तुझी खूप चौकशी केली. तेव्हां तूं घरीं का चालत नाहींस ? हे बघ, बाबा आई आता तुझ्यावर रागावणार नाहींत. काल आपल्या दादाकडे किती लोक पैसे मागायला आले. तिथं खूप भांडणं झालं, रात्रीं दादा घरींच आला नाहीं. कुठं गेला आहे निघून कोण जाणे !

यशवंतः—छे, छे, सुंदर, तो इथंच आहे. नाटक रंगभूमीवर आणण्यासाठीं तो बिचारा भारी धडपडतो आहे. अभ्यास, शाळा, घरदार, सारं सोडून तो त्या कामांत पूर्णपणें गढून गेला आहे.

सुंदरः—भलत्या मुलाच्या नादी तो लागला म्हणून बाबा त्याच्यावर रागावले. हे बघ, त्याच्या कपाटांत किती तरी नायकाचे, बालगंधर्वांचे आणखी कुणाकुणाचे फोटो होते. ते बाबांनीं घेऊन फाडून टाकले. अत्तराच्या बाटल्या, रेशमी हातरुमाल, बटण, वळ्याळ किती तरी सुरेख सुरेख जिनसा त्याच्याजवळ होत्या. तुझ्याजवळ आहेत का तसल्या ? असल्या तर मला देना थोड्याशा !

यशवंतः---सुंदर, शाळेंत शिकणाऱ्या मुलांना किंवा मुलींना अभ्यास शिकायला या असल्या गोष्टींची जरूरच लागत नाहीं. तू आता आहेस तशीच साधी सुधी रहा. टापटीप नीटनेटकेपणा ठेव. पण लोकांच्या डोळ्यांत भरेल इतका नट्टापट्टा किंवा थाटमाट करूं नकोस. जुनं सोडूं नये. चांगलं असेल तें नवं टाकू नये. असं वागावं. [गुलाब प्रवेश करते.]

गुलाबः---इश्श, सुंदर, कसल्या घाणेरड्या मुलाशीं बोलत उभी आहेस तू! अग रस्त्यांत बोलत उभं राहायला माणूस तसंच छानछुक पाहिजे. या कळकटलेल्या सुतकी मुलाबरोबर मी कधीं सुद्धां भाषण करायची नाहींग बाई.

सुंदरः---गुलाब हा आमचा यशवंत दादा. घाणेरडा का आहे हा! याच्याजवळ कोट जाकीट नाहीं, चांगली टोपी नाहीं, पायांत बूट नाहींत, म्हणून हा वाईट कां आहे!

गुलाबः---शाळेंत शिकणाऱ्या मुलींनीं नेहमीं छानदार पोषाखाकडे लक्ष ठेवावं. तुझा दादा कसा बर ऐटींत रुबाबांत वागतो, किती छान दिसतो, किती गोड बोलतो, किती नाजुक चालतो, मला किनई फार फार आवडतो.

पद

मन्मानसा भुलवी जिवाला टोचणी लावी ॥ धृ० ॥
चंद्रा रवीला लाजवी । इंद्रासही दिपवी ॥
तुलना नसे ती रुपकांती । गोजिरी दावी ॥ १ ॥
आली वसती पालवी । शोभा किती यावी ॥
घ्यावी तिथे विश्रांति । देवा हौस ही पुरवी ॥ २ ॥

सुंदरः---तसाच हा आमचा यशवंत सुद्धा मला फार आवडतो. अग गुलाब याला किती किती येत ! हा गीता म्हणतो; आर्या म्हणतो, अभंग गातो, इंग्रजी सुद्धां सुरेख बोलतो, इतिहास भूगोल सुद्धा पाठ म्हणतो.

गुलाबः---असेल, म्हणत असेल, त्याला काय चाटायचं आहे? पण हा नजरेंत भरतोय का? याला पाहून समाधान वाटतंय का? इश्श बाई, माण-सानं कसं नेहमीं चांगलं दिसावं. वाईट असलं तरी कपडेलत्ते, नट्टापट्टा रंग-

रंगोटी करून नेहमीं चांगल दिसाव. तुझे दादा आपल्या केसाला किती जपतात, कोटाची इस्त्री मोडू देत नाहींत, बुटाला धाण लागू देत नाहींत, कपड्याला डाग पडू देत नाहींत, धोतराला सुरकती पडू देत नाहींत, ओठावर मिशी उगवू देत नाहींत——

सुंदरः——म्हणूनच आमचे बाबा त्याला नेहमीं बोलत असतात. दादा आपला सदासर्वदा फणी कगवा पोमेड आरसा घेऊन बसलेला असतो, अभ्यास तर कधींच करीत नाहीं, पुस्तक उघडीत नाहीं——

गुलाब——पुस्तक सुद्धा टापटीपीत असतात, नवी कोरी दिसतात, नाहीं— तर हे बघ, तू कशी वेंधळ्याप्रमाणे ही बुक बावली आहेस, तो पदर सावर, ओचा खोवून घे, ब्लाऊजची कॉलर दुमटली आहे ती नीट कर. तुझ्या दादाला तू अगदीं शोभत नाहींस बाई ! असं अजागळ गलथन वागायच मग शाळेंत कशाला जायच ?

यशवंतः——शाळेंत विद्या शिकायला जायच, ज्ञान मिळवून जगाच्या दृष्टीनं मोठं व्हायला जायचं. ज्ञानी लोकांच ज्ञान भांडार पाहून मनाच समाधान करायला जायच. हे परदेशी छचोर चोचले, फाजिल नटवेपणाची आवड किंवा असली पोशाखाची घेडगुजरी तऱ्हा संपादन करण्यासाठीं शाळेंत जायच नसत. गुलाबबाई, तुमच्या या असल्या पोशाखामुळ अडाणी लोकाना कुलीन कोण व मलीन कोण यातील मर्यादाच कळेनाशी झाली आहे.

गुलाबः——अग बाई, कोण उद्धट आहांत हो तुम्ही. तुम्हाला काहीं बोलण्या चालण्याची रीत तरी आहे का ? शाळेंतल्या मुलीशी कस बोलाव काय बोलाव याच काहीं शुद्ध तुम्हाला असायला पाहिजे ! मॅनरलेस ब्रूट. मुलींच्या समोर येवढा निर्लज्जपणा, दाडगेपणा, आतां जर माधवराव असते तर तुम्हांला इथच्या इथ त्यांनीं बायकांशी वागायची पद्धत शिकवली असती, तुम्ही अगदींच पशू आहांत.

यशः——हा चूप, मुलींच्या पोषाखांत वावरतां म्हणून गय करतो, हे शब्द जर दुसऱ्या कुणी मुलानं माणसानं उच्चारले असते तर——(माधव प्र. क.)

माधवः——तर काय, तर काय, येशा, रस्त्यांत उभं राहून मुलींची

टवाळी करतोस त्यांची चेष्टा थट्टा मस्करी करतोस ! बायकाची बेइज्जत करतोस, इथल्या इथ थोबाड रंगवून टाकीन. शाळा सोडून हे थेर, शाळा सोडून हे थेर, आं—आं—आं—

गुलाबः—तुम्ही आलात, अगदी वेळेवर आलात, बरं झालं. याच्या जिभेला कांहीं हाड तरी आहे का ? गावगुंड टवाळ कुठला ? मला नाहीं नाहीं तें बोलला.

माधवः—कायरे, याना तूं कोण समजलास ? पुनः बोलून वर पहा, होता कीं नव्हता असं करतो. तुझा माज जिरवून टाकतो, तूं कसल्या घमें-डींत आहेस ?

सुंदरः—दादा, यशवंता कांहींच उण अधिक बोलला नाहीं, गुलाबनंच त्याला नाव ठेवली, त्याला घाणेरडा म्हटलन्, ओंगळ म्हटलन्—

माधवः—सुंदरे, तू आलीस का त्याचा कड घेऊन भांडायला, चल चालती हो घरीं, रस्त्यात तमाशा दाखवू नकोस ! जातेस कीं नाहीं ? (तिला मारतो)

यशवंतः—हा बाळासाहेब, या मुलीवर हात टाकाल तर परिणाम वाईट होईल. त्या निरपराध मुलीला अवाक्षर बोलाल तर इथ या रस्त्या-वर तुमची शोभा होईल, मुकाट्यान चालते व्हा.

माधवः—मला दम देतोस, मला भीति दाखवतोस, थाब थाब तुला इथं लंबा करतो, सोड ग गुलाब, सोड ग गुलाब, याच्या ताकदीची घमेंड जिरवतो. आ. त्या हॉटेलवाल्याला, पानपट्टीवाल्याला चिथावून माझ्या घरीं तूच धाड-लस नाहीं का, मला, उनाड ठरवून सारा चांगुलपणा तू आपल्याकड घेतोस नाहीं का ? थाब, थाब, तुझी हड्डी नरम करतो.

सुंदरः—दादा, दादा, दादा, अरे असा वर्दळीवर येऊं नकोस रे ! यशवंत, तू रागावू नकोस, तूं भाडू नकोस, तुला माझ्या गळ्याची शपथ आहे, आईची बाबाची विद्येची शपथ आहे. दादा, दादा, दादा, यश-वंताला मारू नकोस, तो फार चांगला आहे रे ! तो फार चांगला आहे रे,

माधवः—चांगला आहे म्हणे चांगला ! कारटे याच्याशीं फार संबंध ठेवू नको. हा एकादे वेळीं तुला पळवून न्यायचा !

गुलाबः—माझ्या सारख्या सुजाण मुलीची थट्टा करायला जो म्याला नाहीं तो या भावड्या पोरीला तेव्हाच फुस लावावयाचा, चला, माधवराव चला, गॅदरिंगच्या नाटकाच्या तालमीची वेळ झाली. तुमचे ते नवे मित्र सोन्या बापू येऊन वाट पहात बसले असतील. चला.

[पडदा पडतो.]

प्रवेश २ रा.

माधवः—अनंतराव, सोन्याबापू, बरे भेटलात. मी दोन दिवस तुम्हाला शोधतो आहे, पाहतो आहे, पण तुमची गाठच पडेना.

अनंतरावः—माधवराव, आम्ही कामा धद्याची माणस. तशांत बायका पोरांचा ससार आमच्या मागं, तशात ही शहर गावची राहणी. आम्ही काय तुमच्या सारखे गर्भश्रीमत आहोत मोकळ असायला ! तुम्हांला काही पोटाची, कपडथालत्याची, राहण्याची काळजी आहे का !

माधवः—होय हो. आज माझ्यावर तोच प्रसग आला आहे म्हणून तर मी तुमच्याकड आलो आहे. तुम्ही माझे स्नेही, तुम्ही माझे हितचिंतक, तुम्ही मला मदत करणारे, तुम्ही माझ्यासाठीं झीज सोसणारे, तुम्ही माझ्या कल्याणाची काळजी वाहणारे, तुम्ही माझी अब्रू संभाळणारे—

सोन्याः—माधवराव काय आणल आहात तरी काय मनात ! आज आमच्या मामांची अगदीं मनसोक्त स्तुती चालविली आहात ! अहो तुम्हा-सारख्या श्रीमंतावर असे प्रसग का येत असतात ! त्याना कधी कशाची जरूर का लागत असते ?

माधवः—होय हो. माझ्यावर तसाच बिकट प्रसग आला आहे. अगदीं अब्रू जाण्याची वेळ आली आहे. तुम्ही मला मदत करा. यावेळीं मदत करा. मला रोख १०० रुपये पाहिजे आहेत, मी तुमचे पैसे अगदीं निश्चितपणें परत करीन, वाटल्यास व्याज सुद्धा देईन, पण मला पैसे द्या.

मुकुंदः—(हंसून) माधवराव, अहो माझ्यासारख्या गरिबाची थट्टा

करणें तुम्हाला शोभत नाहीं १०० रुपये १०० रुपये येवडे पैसे आम्हाला संबंध वर्षांत सुद्धा दिसत नाहींत. मग देणार कुठले ?

माधवः—सोन्याबापू, तुम्ही कांहीं खटपट करा, तुम्ही शब्द टाकाल तर कोणीहि तुम्हाला १०० रु. देतील. निदान तुमच्या पगारापैकीं शिल्लक असेल ती तुमच्या मालकाकडून घ्या. माझी वेळ भागवा, नाहीं म्हणू नका.

सोन्याः—अहो, मीच तुमच्याकड पैसे मागायला चाललो होतो. गॅद-रिंगच्या नाटकामुळ माझी नोकरी गेली. आता तुम्हीच मला महिनाभर पोसा, आपण मग नवी नाटक कंपनी काढू या ! तुम्ही सावकार—

माधवः—सोन्याबापू, मुकुंदराव, मी खरंच गरजू आहे हो. माझी अशी थट्टा करूं नका. तुमच्या जवळचे पैसे तुम्हाला देण नसेल तर परवा मी तुम्हाला दिलेले ५० रु. तरी द्या. सोन्याबापू, मी दिलेल्या अंगठ्या, घड्याळ, तरी परत द्या. कुठं तरी गहाण ठेवून किंवा बाजारांत विकून पैसे करू या.

मुकुंदः—तुम्हा श्रीमंताची पोरं अशी आमच्यावर उलटाल हें मला माहितच होत म्हणून मीं अगदीं प्रथमपासून सावध होतो. का सोन्या, पटली कीं नाहीं प्रचीती ! बाबारे जग हे अस आहे बर, माधवराव, छान अदावत घेतलीत; अहो तुम्ही दिलेले ५० रुपये तुमच्यासाठींच खर्च केले, किरकोळ बिलं दिली. उलट कांहीं कमी पडले ते मी माझ्या पदरचे घातले. अजून सोन्याची बिदागी द्यायची राहिलीच आहे.

सोन्याः—माधवराव, तुम्ही ते पैसे मला आताचे आता देऊन टाका. यासाठींच मी तुमच्या घरी चाललों होतो. अहो, माझ्या वेळेला जर ते पैसे मिळाले नाहींत तर मग आम्ही जी मेहनत केली त्याच चीज काय ! चला, तुम्ही असेच घरीं चला.

माधवः—सोन्याबापू, मुकुंदराव, मला घरीं जायला तोंडच नाहीं हो, तुम्हा स्नेह्याच्या बळावर मी घरातून रागारागान निघून आलों आहे. बाबानी मला जा म्हणताच त्याच पावली मी घर सोडल आहे.

सोन्याः—आणि मग आता कस करायचं ? माधव, तूं हे बरं केल नाहींत. आमच पैसे चुकते करून मग घरातून बाहेर पडला असतास तर—

माधवः—पण आता काय त्याच. तुम्ही आम्ही मिळून या संकटातून प्रथम पार पडूया, मी तुम्हाला विसरणार नाही.

मुकुंद—जन्म देणाऱ्या आईबापाची माया तोडून त्यांचे डोंगरायेवढे उपकार विसरून एखाद्या कृतघ्नाप्रमाण जो बाहेर पडला तो आम्हासारख्या चार दिवसाच्या शाळू सोबत्यांची काय पर्वा करणार ! माघव, अरे ज्यानं आईबाप सोडले, घर टाकलं, आतेष्ट सोडले, त्याला या तुसड्या जगांत काडीची किंमत नाही. तू आपली दुसरीकडे पैशाची सोय पहा.

सोन्याः—माधव, गावांतल्या लोकांची बिल करण्याआधी या गोष्टीचा तुला विचार पाहिजे होता, मामा चला, याच्या बरोबर बोलत उभे राहिलो तर आपण सुद्धा गोत्यात येऊं एकादे वेळ. हो उगीच पोलीस चौकीची हवा नको खायला—

मुकुंदः—माधव, ए म्हाद्या, आतां तरी शहाणा हो. ही सगळी लफडी आवरली म्हणजे मग सवडीन माझी गाठ घे. पाहीन कुठं जमलं तर (जातात.)

माधवः—आता मला खात रडू कोसळणार, घर फिरल म्हणजे घराचे वासे देखील फिरतात हे अगदी खरं. मला आईबापानो टाकल. त्यानी कसलं टाकल मीच त्यांना सोडल, माझा आधार तुटला, त्याबरोबर माझा उपजत मोठेपणा संपला. या जगातील माझी किंमत कवडीमोल झाली. मी उनाड गावगुंड ठरलो. खेह्यासोबत्याना मुकलो. अन्नाला महाग झालो. दुःख ओकून टाकायला जिव्हाळ्याचे जोडलेले कोणीच स्नेही शिल्लक सुद्धा उरले नाहींत. आई, बाबा, तुम्हीं तरी मला पुनः आसरा द्याल कां, सुंदर तू तरी माझ्याशीं बोलशील का ? आई, आई, आता मी काय करू. बस माझी या जगाला पर्वा नाहीं. मग मी तरी या जगात राहू कशाला ! घर सुटलं शाळा सुटली, स्नेही सुटले, मीही या संसार चक्रातून सुटून कायमचा नाहींसा होतो. (यशवंत प्रवेश करतो.

यशवंतः—माधव, कुठं चाललास, मनांत काय योजल आहेस ! अरे, असा माझ्याकडे पाहतोस काय ! मी यशवंत तुझ्या घरच्या अन्नाला जागून जन्मभर तुमच्या ऋणात राहणारा मी यशवंत बोलत का नाहींस ?

माधव:—यशवंत, यशवंत, यशवंत, मी तुझ्याशीं कोणत्या तोंडानें बोलूं ? कुठ जाणार, काय करणार, काय सांगू आणि माझं कोण ऐकणार ?

यश:—माधव, अरे मी आहेना ? तुझ दुःख स्वतःच्या शिरावर घ्यायला मी आहेना ? पूस हे डोळे पूस, माझ्यावरला राग काढून टाक. मला सांग, तू कुठ चालला होतास ?

माधव:—कुठ चाललो होतो ? काय सांगू ? यशवंता, कृतघ्न जगाचं तोंड पुनः दिसणार नाहीं अशा ठिकाणीं जात होतो. हा जीव कायमचा नाहींसा करण्यासाठीं जात होतो.

यश:—अरे अरे अरे, माधव, तू आत्महत्या करणार ? आणि ती कां म्हणून ? आत्महत्या करण्याजोगं तुझ्या हातून असं काय पाप घडलं आहे ?

माधव:—मी पापी ठरलो, आईच्या, बाबाच्या, मित्राच्या सर्वांच्या दृष्टीनं पापी ठरलो, मला मान उरला नाहीं, किंमत उरली नाहीं.

यशवंत—माधव, नाहीं नाहीं. तू पापी नाहींस. तुला किंमत आहे पण या लबाड जगाला ती कळलेली नाहीं, तू अमोलिक हिरा आहेस, पण या जगाच्या उकिरड्यावर पडला आहेस, तुझ्या आयुष्याला अजून सुरवातहि नाहीं तोंच तू असा अस्ताला जाणार ? आणि विद्यार्थी दशेतच जर मरायच तर असं भागुबाईच मरण कां म्हणून मरायचं ? नाव कमवून मरायला सध्या विद्यार्थ्यांपुढं किती तरी मार्ग मोकळे आहेत. परिक्षेत नापास झाल्यामुळं आत्महत्या केल्याचीं उदाहरण हल्लीं विद्यार्थ्यांत घडूं लागलीं आहेत. पण माधव हा भित्रेपणा आहे. असले विद्यार्थी जन्मालाच न येतील तर बर.

माधव:—यशवंत, पण आता मी विद्यार्थी नाहीं. उनाड, गावगुंड, टवाळ. परीक्षेंत कॉपी करून रस्टिकेट झालेला, असला अधम. मला मेलच पाहिजे.

यश:—छे, छे, तुला मरायला यायचच नाहीं. अरे तुझ्या आईनं वडिलानीं शतायुषी भव असा वेळोवेळीं दिलेला आशीर्वाद कधीं खोटा कां होणार आहे ? तू आत्महत्या करशील तर मात्र देवाघरी अपराधी ठरशील. देवाची

आज्ञा मोडल्याच पातक तुला लागेल. शंभर वर्षं जगून या जगातला आपल्या कर्तव्याचा वाटा आपण उचललाच पाहिजे. चल, माझ्याबरोबर घरी चल. तुझी आई तुझे बाबा तुझ्यासाठीं नुसते तळमळताहेत. तुला शोधण्यासाठीं त्यानी सगळीकडे माणस पाठविली आहेत. बिचारी सुंदर सुद्धां रस्तोरस्ती फिरते आहे !

माधवः—मला शोधायला बाबानी माणस पाठविली ? आई माझ्यासाठीं झुरत बसली आहे ?

यशः—अरे, कसं झाल तरी ती तुझी आई आहे, तू कितीही वाईट वागलास तरी तिची माया कां कमी होणार आहे ? बाबा एकवेळ निष्ठुर होतील पण तुझी आई ! नाही, नाही.

पिता जरी विटे विटो न जननी कुपुत्रीं विटे। दयामृत रसदेंधी न कुल कज्जले त्या किटे । प्रसाद पट झांकिती पीर परा गुरुचे थिटे । म्हणूनि म्हणती भले न ऋण जन्मदेणेचे फिटे [सुंदर प्र. क.]

सुंदरः—दादा, दादा. अरे तूं कुठ गेला होतास इतके दिवस ?

पद

काऽऽऽकोपलासि आता दादा चल रे घराला ॥
चैन ना पित्याला मजला आईच्या जिवाला ऽऽ॥ धृ ॥
तुझ्या विना घर ये खाया । रुसवा का धरिला वाया ।
सोडी राग आता धरीरे, शांति मनाला ॥ १ ॥

चल, चल, घरीं चल आई बाबा तुझी वाट पाहताहेत. अरे, आई तर दोन दिवसांत जेवली सुद्धा नाहीरे. सारखी रडते आहे. आतां तुला बाबा बोलायचे नाहींत तू घरीं चल.

यशः—माधव, अरे या निष्पाप मुलीच्या भोळ्या भाबड्या मनात तुझ्याविषयीं काय भावना आहेत इकड लक्ष दे. मन घट्ट कर, घरीं चल. अरे, आई बापाजवळ क्षमेची दयेची याचना करायची नाहीं. तर मग कुणाजवळ करायची ? अरे, या जगात मूर्तिमत दयेची देवता जर कोणी असेल

तर ती आई ! परमेश्वरासारखं मन मोठं करून निरक्षेपपणें हित चिंतणारा जर कोणी असेल तर तो बाप. त्यांच्या पाया पडायला लाज कशाला ? भीड कशाला ! चल चल. तुझ्या अपराधाबद्दल ते तुला अवाक्षर बोलणार नाहींत याचा जिम्मेदार मी आहे चल.

पद

वन्दे मातरम् । सुजलाम् । सुफलाम् ।
मलयज शीतलाम् । सस्यशामलाम् मातरम् ॥ १ ॥
शुभ्रज्योत्स्ना पुलकित यामिनीम् । फुल्ल
कुसुमित द्रुमदल शोभिनीम् । सुहासिनीम्
सुमधुर भाषिणीम् । सुखदाम् वरदाम्
मातरम् । वन्दे मातरम् ॥ २ ॥

समाप्त.

सतत २५ वर्षे चालत असलेलें लोकाश्रयाखालील अत्यंत जुने दुकान

भपक्यास व खोट्या थापास भुलूं नका !

न्यू रॉयल लाँड्री

मालक—एस. बी. अॅण्ड ब्रदर्स,

सदाशिव ५४५ नागनाथाचे पाराजवळ.

सफेत कपड्यास २ पैसे, रंगीत ३ पैसे.

शेंकड्यांस २-१२-०.

पुण्यांत पहिल्या प्रतिचें उत्कृष्ट, सुबक व वक्तशीर

छपाई करून मिळण्याचें

एकच ठिकाण

REFBK-0005774

इंदिरा प्रेस

नातूंचा बाग

६८९-१५ सदाशिव पेठ, पुणें.

सुभाष संगीत मेळ्यांत

भाग घेणारीं मुलें व मुली

कुमार राम पिसे
कृष्णकुमार कुळकर्णी
कुमार श्रीधर ताडफळे
कुमार मनोहर सबनीस
कुमार वासुदेव ताडफळे
कुमार वसंत गोवित्रीकर

कुमारी विमल टाकसाळे
कुमारी कमल पेंडसे
कुमारी शकुंतला उकिडवे
कुमारी कुमुद चाफेकर
कुमारी बेबी वैद्य
कुमारी विमल ठाकुर

कुमार शरद गोखले

संगीतः—राम वाशीकर,

वादन—पंडित व्यास

— कवि —

श्री. उम्राणीकर, प्रभा पराजपे, माधवराव डोपट, भा. ना. जोशी, नानासाहेब गोखले, वि. ग. फाटक

मदतनीस.—गोविंद पाडळीकर, बापू गांगल.

व्यवस्थापक
पुरुषोत्तम ताडफळे

मास्टर—राम

मेळ्याचे चालक—

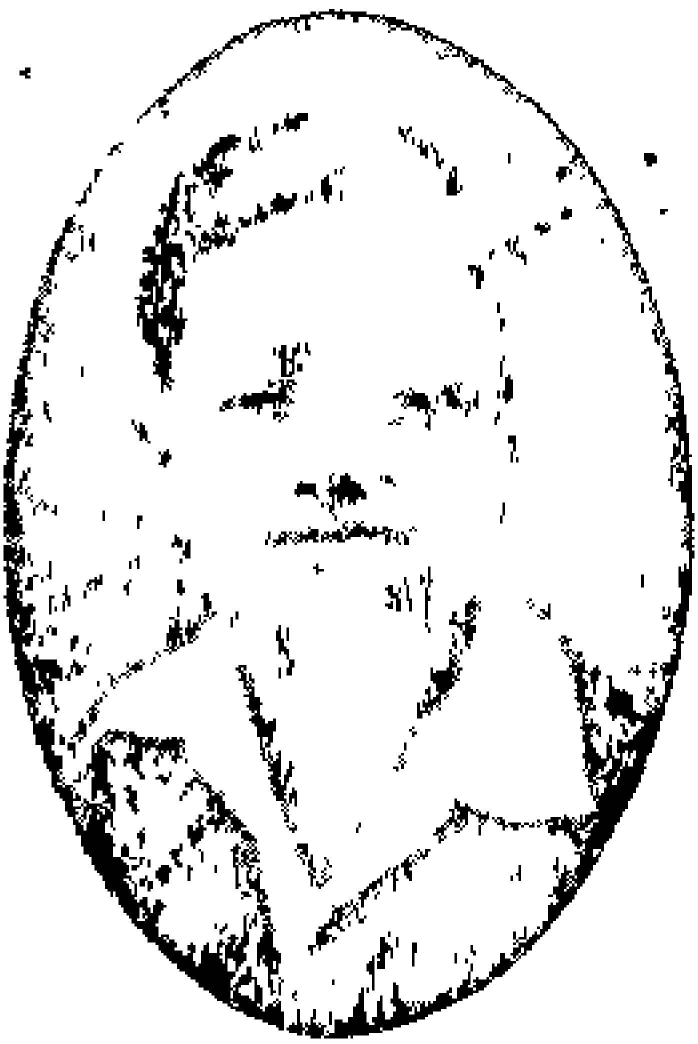

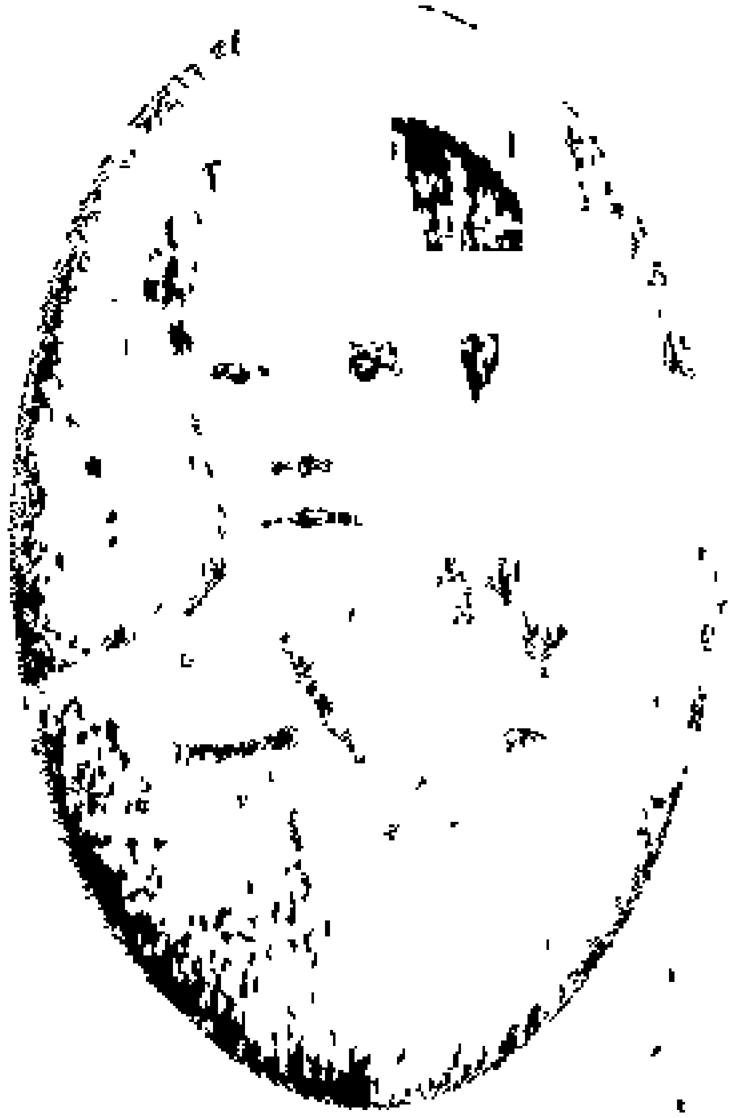

मास्टर—पुरुषोत्तम

मुद्रक व प्रकाशक
ग. गो. दिवाकर इंदिरा प्रेस. ६८९|१५ सदाशिव पुणें.